

46

Данило АНТОНОВИЧ
Народний артист Союзу РСР

Спомин про учителя

Курбас!... Лесь!.. Важко, дуже важко говорити про цю людину, важко знайти такі слова, щоб оцінити її значення в історії української культури, в театрі зокрема.

Це була людина з світовим ім'ям.

Курбас прийшов в український театр після закінчення історико-філологічного факультету Віденського університету де виховався на передових зразках не лише європейської, але й світової культури.

Свої добуті знання, свій талант Лесь Курбас віддав народу, українському мистецтву, українській радянській культурі. І в мистецтві і в побуті це був великий гуманіст і великий альтруїст. Він ніколи не думав про себе, був завжди з колективом, ділив з ним успіхи і боляче переживав невдачі. Це людина великого душевного багатства. Жив дуже скромно, працював надзвичайно багато. *к/ Загарка*

Згадується те, що ніколи не забувається...

На початку 1920 року, за рішенням органів Радянської влади, було об'єднано "Молодий театр" з колективом Державного народного театру і першого Державного драматичного театру ім.Т.Г.Шевченка / нині Дніпропетровський театр ім.Т.Г.Шевченка. На художнє керівництво призначаються Курбас і Загаров.

В цьому театрі Олександр Степанович ставить поему Т.Г.Шевченка "Гайдамаки" за власною інсценізацією.

Це були тяжкі роки. Крім роботи в театрі, щоб якось прожити, ми працювали в інших установах. Так я і Курбас працювали в Дніпроспілці за пайок, який нам там видавали. Я займався переписуванням паперів, всякою технічною роботою, Курбас теж мав якусь роботу.

Пам'ятаю, як Олександр Степанович готувався до постановки "Гайдамаків". Приміщення Дніпроспілки не отоплювалось, температура була нижче нуля. Кожного дня я бачив Курбаса з поемою "Гайдамаки". Він весь час жив цією поемою, вдумливо готувався до її постановки. Його не залишала думка щодо перебудови українського театру. Курбас добре вивчив український театр дореволюційний, працюючи актором і режисером Західно-Українського театру, а також актором трупи Миколи Садовського. Він говорив мені, що ми мусимо, не забуваючи кращих театральних традицій минулого, відійти від звужених національних рамок, в які був поставлений український театр національною політикою царизму. В цьому плані встигли вже багато зробити І. Карпенко-Карий і Микола Садовський.

Довго виношував Курбас задум "Гайдамаків" Шевченка, а поставлені вони були дуже швидко. Ця вистава стала епохальною не тільки в творчості Курбаса, але і в історії українського радянського театру. Спектакль мав велике політичне значення, він звучав протестом проти навали польських панів, війська яких стояли під Києвом.

Перші постановки були закриті і показувались виключно для червоноармійців, які нерідко прямо з вистави відправлялися на польський фронт.

Головними виконавцями були Іван Мар"яненко / Гонта/, Валентина Чистякова / Оксана/, Фавст Лопатинський / Ярема/, Василь Василько / Кобзар/, А. Мішта / Лейба/. Я був призначений на роль Максима Залізняка.

З великим хвилюванням я вчитувався у безсмертні рядки Шевченкового твору, і поступово в моїй уяві почав окреслюватись образ легендарного героя. Власне кажучи, і всю поему я сприймав трохи через нього. Тому на репетиціях мене бентежило, що режисер ніби не думав про нас, окремих виконавців. Він прислухався, робив зауваження, але ніхто з нас не був для нього головним, нікого він не ставив у центрі дії. Одного разу, спостерігаючи сцену, в якій не брав участі, я зрозумів, на що спрямовані думки режисера. Ні Залізник, ні Гонта, ні Ярема не були для нього героями в колишньому розумінні цього слова. Головне, щоб вони були пов"язані єдністю поривань, думок, один з одним і з народом, що увійшов, влився у виставу живою могутньою силою. Втілити цю силу й прагнув постановщик. Від репетиції до репетиції з дедалі більшою виразністю відчував я значення ансамблю, свою залежність від партнера і залежність партнера від мене, розумів масові сцени, як єднання яскравих і різноманітних індивідуальностей. А масові сцени "Гайдамаків" справді були на висоті. Порівняно невелика група акторів – понад сорок – так будувала картину повстання, що здавалося на сцені вирують незчисленні людські маси. Цього досягалося всіма засобами театральної виразності. Тут діяло все: рухи учасників масовки, світлові ефекти, ритм і ~~безліч інших елементів театральної справи~~, які, коли талановито їх застосувати, можуть робити справжні чудеса.

Над образом Залізняка ми з Курбасом довго працювали. Не одходячи від Шевченка, Олександр Степанович підкреслював, що Залізник-людина з середовища селян, кращий представник народних мас, який очолив боротьбу за правду і свободу, Домагаючись портретної подібності цього народного месника. У роботі з акторами Курбас завжди брав до уваги акторські індивідуальності. ^{Він вишарпав Залізняка} Грати його ^{з точки зору свободи і широти духу} таким яким він зберігся в історії та в пам'яті народу, а за внутрішнім змістом щоб образ був сучасним. Курбас говорив, що Залізника необхідно грати ~~яким він був~~ ^{з точки зору свободи і широти духу} нинішнім днем, адже під Києвом поляки, тому треба пристрасно, передавати ненависть Залізняка до гнобителів. Під час репетицій Курбас яскраво бачив кожну роль спектаклю, і якщо в актора щось не виходило, він показував сам і робив це блискуче.

І от настав день, коли зі сцени Київського державного оперного театру імені Шевченка хор дівчат, одягнених у довгі сірі свитки, кинув у зал глядачам полум'яні рядки поета. І з кожною картиною все з більшою пристрастю й піднесенням розгорталася Шевченкова поема.

Спектакль був поставлений дуже скуними засобами: в оформленні, костюмах, музиці, акторській майстерності. Все було приведено до одного знаменника, до одного стилю з великим тактом і культурою.

Тривожне нерівне освітлення, музика, спеціально написана Глієром увертюра, музика Лисенка й Стеценка відразу створювали неповторну атмосферу народного повстання.

І все це разом з Шевченковим віршем, з глибиною образів — романтичних, полум'яних і воднораз людських запалювало зал.

Вистава красномовно розповідала про горе народне, але ще красномовнішими були в ній картини народного гніву.

Засобами театральної виразності розкривалися на всю силу образи і думки твору. "Червоний бенкет". Палає заграва, язики червоного полум'я вихвачуються з клубів чорного диму, зміщуються з ним, немов живий вогонь лиже сірі сукна. Здається, сцена пашить. Пригасне в одному кутку, спалахне в іншому. Бурхливий ритм пожежі зливається з бурхливим ритмом дії, і хоча оформлення не має детальних прикмет часу і епохи, вони народжуються перед очима. Виникають в уяві палаючі міста.

Вогонь караючої помсти: "Ото Гонта з Залізняком люльки закурили". Неспокійне червоне світло зливається з бурхливими акордами музичного супроводу. В музиці бринить гнівний голос народу, у вогні його караюча рука. Все це передає напружену, напручену точну атмосферу подій. І постаті людей стають посталями велетнів.

Кругом пекло; гайдамаки
по пеклу гуляють.

Пригаслий вогонь знову сягнув угору. І в цю мить кобзар вдарив по струнах. Відблиски заграви пофарбували його сиве волосся, довгі вуса, білий одяг. Вогняна постать, вогняна музика.

Грає кобза, і голос співця, неначе розповідає про далекі часи Коліївщини.

А потім на сцену вривається жартівливе " Од села, до села... "

Гайдамаки св"яткують перемогу ...

Монолог Гонти-Мар"яненка над убитими синами страшено захоплював глядачів і настроював їх на св"ящену боротьбу ... Це надихало нас акторів. Скажу про себе.

Встає ~~Коли я з"являвся на кону в образі Залізняка з полум"яною промовою закликком: "Повстаньте, браття!", Нехай верог гине! Беріть ножі!" - в залі робилося щось неймовірне: Глядачі вставали, лунали вигукми: "Геть панів!", " Так їх проклятих!"~~

~~Пам"ятаю ще випадок.~~

~~Іде вистава. Ми, виконавці, відчувши хвилювання залу, сповнені натхнення, ведемо сцену повстання. Я кидаю свою репліку і раптом ловлю здивований погляд Ріти Нецадименко, обдарованої молодого артистки. Ріта, одна з дівчат "Хору", стоїть, притулившись до сірих лаштунків, і дивиться в зал. Бачу на її надзвичайно виразному обличчі бажання щось сказати. Скориставши з невеликої паузи, брязкаючи шаблею, підхожу до неї.~~

~~Рітонько, що трапилось?!~~

~~- Дивись, дивись! - вражено шепоче вона і показує очима.~~

~~Глянів за нею. Моряк пробігається крізь ряди глядачів. Чорний бушлат на широких грудях нахрест оперезаний кулеметними стрічками. Наелектризований зал спочатку нічого не помітив, але коли моряк підняв револьвер і крикнув: "Товариші, допоможемо братам!" - кілька постатей підвелося з місць.~~

~~Довелось спустити завісу - на якийсь час перервати виставу. Це була справжня перемога, що порушувала будь-яку умовність театру, глядач повірив у мистецтво як у дійсність.~~

Вистава була справжнім святом для глядачів і для нас акторів.

Вона відзначалася не тільки оригінальним і свіжим прочитанням Шевченкової поеми - в ній відчувався перегук з сьогоднішнім днем. Епопея героїчної визвольної боротьби, відтворена з великою поетичною пристрасстю, якнайповніше відповідала настроям глядачів. Вистава стала історичною.

Після постановки "Тайдамаків" Лесем Курбасом, вона лягла в основу роботи над Шевченковою поемою багатьох інших театрів України. До речі, і сьогодні вона іде в окремих театрах за режисерською інтрепритацією Лесе Курбаса. Цьому яскравий приклад постанови цієї інсценізації в Одеському українському театрі ім. Жовтневої революції та Харківському драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка. "Тайдамаки" були єдиною виставою поставленою об'єднаними колективами театру ім. Т.Г. Шевченка. Воснні події перервали подальшу діяльність директивно об'єднаного колективу.

Курбас з своєю групою "Молодотеатрівців" виїжджає спочатку на Білоцерківщину, а потім на Уманщину. Колектив виступає тут вже як "Київський драматичний театр" /"Кийдрамте"/.

~~Незабаром одержую запрошення до театру від Курбаса і від Загарова, одночасно. Загаров був моїм першим учителем. Під його керівництвом я робив початкові кроки в світ великого~~

мистецтва, будучи ще студентом Київського музично-драматичного інституту ім.М.Лисенка і тому завагався і ... залишився у нього.

Але Лесь Курбас, зі своїми прагненнями творити нове революційне мистецтво, був таким великим магнітом, такою притягавчою силою, що я не зміг довго залишатися у Загарова і поїхав до Курбаса в "Кийдрамте".

Мандрували по невеликих містах і селах. Грали "Царя Едіпа" Софокла, "Макбета" Шекспіра, "Молодість" Гальбе, "Мирандоліну" Гольдоні, "Тайдамаків" Шевченка, "Невольника" Кропивницького, "Суету" Карпенка-Карого та інші класичні твори.

Всі постановки користувалися великим успіхом. *У Астаска ухххх*
~~Тяжкі воєнні режі. За вистави ми грошей не брали, платили нам натурою, щоб могли в щось одягтися і поїсти. Тоді це було основним.~~

У Незважаючи на ~~важкий~~ час, в "Кийдрамте" ми багато працювали над собою: займалися постановкою глосорного апарата, хореографією, пластиком, мімодрамою тощо. Це розвивало наше тіло, нашу акторську техніку, поширювало наші професійні можливості. В "Кийдрамте", а пізніше в "Березолі", *ми* пройшли велику акторську школу: навчилися працювати над драматургічним матеріалом, над образом, ~~розвинув своє тіло і свій новий апарат, став майстром сценічного мистецтва.~~ *Без*

5) цього у Курбаса не можна було працювати. *Він часом зовсім* ~~Адже він поряд з~~ *Рівно з цим талантом потрібна висока техніка,* ~~такожним вимагав від актора - високої техніки, вправності,~~ *без якої талант не може розкритися на повну* ~~без яких талант не міг розкритися на повну силу.~~ *силу.*

як митця, постійно хвилювала філософія людського мислення, глибокі людські пристрасті і тому йому був потрібен всебічно розвинений і ерудований актор.

Як режисер - педагог Курбас радив акторам стримувати свої емоції, використовувати їх раціонально. І тут теж не можна було не обійтися без до^сконалої сценічної техніки. Я, та багато інших акторів, певний час не розуміли цієї вимоги, нашого художнього керівника і прагнули на тих спектаклях, в яких грав сам Лесь Степанович підмітити в його грі, де він сам виконує роль "на нерві". І мені вдалося його спіймати. Це трапилося на виставі "Цар Едіп", де я грав Креона, а Курбас-Едіпа.

~~Курбас виконував роль пристрасно, темпераментно, його заливали емоції, тільки закінчилась сцена я зробив зауваження йому, адже він теж тільки що грав "нутром". Курбас відповів, що він дійсно так грав роль, але це дуже і дуже погано, тому, що грати треба не своїми нервами, а нервами глядачів.~~

✓ В Білій Церкві відбулась зустріч "Киїдрамте" з знаменитою 45-ою Червонопрапорною дивізією. Велика дружба актора і бійця, що зародилась в суворі дні громадянської війни зміцнювала віру актора в своє мистецтво, надихала людей в солдатських шинелях на героїчні подвиги.

Після важких подорожувань по шляхах війни, "Киїдрамте" нарешті в 1921 році повертається до Києва, де, поповнившись згодом сві^жими творчими силами, перетворюється в мистецьку студію під символічною назвою "Березіль". ^{Міжакс Вежак} ~~Назва мені не довелось працювати в цій студії в перші роки її заснування.~~

в 1923 р.

Пошуки нового, прагнення розширити свій кругозір привели мене до Москви, в Перший робітничий театр, яким керував С.М.Ейзенштейн.

Однак, після майже трьохрічної праці у Ейзенштейна я переконався, що мені, українському акторові, ближче українське театральне мистецтво. Зустріч з Курбасом, під час приїзду його до Москви, остаточно переконали мене в цьому.

В 1926 році я повернувся на Україну, в театр "Березіль", з яким пов'язав все своє творче життя.

Цей період запам'ятався мені ще однією цікавою роботою в театрі.

Перебуваючи в Одесі, ^{ми} готували п'єсу молодого українського драматурга Івана Дніпровського "Яблуневий полон".

/ 1927 рік/. Твір присвячений пам'ятним, здавалося, ще недавнім рокам громадянської війни, викликав наше жваве зацікавлення. Але режисер Бортник, здійснюючи виставу, насичував її надмірним пафосом, риторикою. Грав я в "Яблуневому полоні" Матроса, чесного, самовідданого, палкого. Роль мені подобалася і я, ^{бувало}, з ранку до вечора працював над нею. Був у мене монолог - центральне місце ролі. В скрутні хвилини, коли білі козаки оточують повстанський полк, що тимчасово втратив командира, Матрос виявляє справжні організаторські здібності й енергію. Гарячим словом спрямовує він волю товаришів до боротьби. Мені монолог дуже подобався. Кожне слово його я виголошував на піднесенні, допомагаючись сильного звучання голосу, і кожну фразу підкреслював патетичним жестом. День свій я починав з монолога. Відчиняв вікно і гукав у простір:

"Товариші матроси! Ваші брати по флоту не знали страху! Не знали, що значить назад. Шмідт ... Шмідт ішов напролом, груддю в огонь!"

Коли спектакль був майже готовий, показали його Курбасу. Він подивився, а потім зібрав нас і запропонував висловити свої думки з приводу баченого. Обговорювали виставу і учасники, і ті з колективу, хто дивився її разом з режисером. Чую, хвалять гру Сердюка, Чистякової, висловлюють свої думки щодо оформлення. Потім вже наприкінці, хтось із задніх рядів підвівся: "А мені подобається Антонович".

Курбас всіх вислухав, став підсумовувати і висловлювати свою думку. Похвалив Сердюка, зробив окремі зауваження щодо мізансцен. Сказав, що багато штучного пафосу і треба дещо змінити. І раптом глянув на мене.

Тут хтось сказав, що йому сподобався Антонович. Це міг казати той, хто або не дивився вистави, або не вміє дивитися. Антонович, хоч як це прикро мені казати, грав дуже погано. Таке шлядачам показувати не можна.

Коли я почув цей вирок, то навіть одразу не усвідомив його страшного змісту. Відчуття було таке, ніби відірвалася частина стелі і ^{вдарив} мене по голові. Але пізніше я зрозумів все до кінця. Сором, роздратованість, злість, біль та інші гіркі почуття огорнули мене. Немов примари, скупчилися вони навколо, душили, палили вогнем.

Коли отямився, — побачив, що всі пішли. Вибіг на вулицю. Вечір. Іду, і сам не знаю, куди ... Не знаю, що мені

робити, де подітися. Подався до моря, і тут не заспокоївся. Потім, вже не пам'ятаю як, потрапив у місто. Вулиці Одеси, білі будиночки в сліпучому срібному місячному сяйві. Краса така — очей не відведеш. А я нічого не помічаю і все своє: "Піду з театру, піду з театру". Так проблукав я кілька годин, і, не прийшовши ні до якого висновку, повернувся додому.

Днів через два, чи три викликав мене Курбас. Зустрілися ми в сараїчку, сіли на якийсь ящик. Я — блідий, змарнілий, неголений, але спокійний. Ну, думаю, відберуть роль. Глум. А що його робити? Сам винен.

— Давайте поговоримо, — звернувся до мене режисер. — Ви тепер трохи заспокоїлися і зможете вислухати. Чи не так?

Мовчки схилив голову.

Тоді він і почав мені розповідати, що й до чого, і який він, мій герой.

— Не треба його ставити на котурни, це людина цілком земна. Він романтик, запальний хлопець. І хвилини не буває спокійний. Але говорить він і поводить себе просто, щиро. Без того штучного пафосу, яким ви його ^{наділили} ~~обдарували~~.

Після цієї розмови довелося наново переглянути роль. Тепер вже я не відчиняв вікна і не виголошував тексту у простір, самовдоволено прислухаючись до передивів свого голосу. Монолог читав, не розкидаючись почуттями, а намагаючись їх стримувати. Чим більше йшов від цього, тим ясніше відчував, як починає клокотати в грудях моїх справжня сила.

В образі Матроса я вбачав щось близьке до Шванді з "Любові Ярової" і хотів чіткіше виявити риси людини з народу, що з щирим серцем прийшла у революцію.

А коли в день прем'єри я звернувся до повстанців і прочитав свій монолог, у мене було таке відчуття, ніби слова шукаю я у себе, ніби промовляю не вивчене, а те, що народжується в моїх думках.

Стиснувши руки, так, що побіліли суглоби, стримуючи кожний свій рух, я кидаю в зал: "Піднімайтесь, як один - заряди останні іржаві патрони і вперед! Зашумлять плоти всіх морей і погинуть в шумі генерали, адмірали і мічмани ... Напролом!"

Оплески, що пролунали не тільки на сцені, за ремаркою авторовою, а й у залі, були для мене повною нагородою, сказали, що шш до образу був знайдений вірний ключ і в цьому я завдячував Лесю Курбасу.

Можна було б ще навести багато фактів про спільну роботу з видатним режисером. Але ^з цього видно, яку ^{велику} ~~титаніч-~~ну ^{режисерську і педагогічну} роботу провадив він на ниві ^{нового радянського} театрального мистецтва.

~~Курбас перший на Україні очолив боротьбу проти "культу стріхи", "важких чобіт", шараварщини, гонана з горілкою і всякої зайвини, що зслоняла зміст, наскрізну думку вистави. Він у всьому йшов від змісту драматичного твору, від життя. І якщо і були у нього окремі постановки в яких віддавалася перевага саме формі, то це, на моє глибоке переконання, йшло не від "злого умислу", а від тих пошуків, якими новаторовно жив режисер.~~

Абачки про загальну культуру театру, він постійно твердив, що тільки актор великої ерудиції може творити високе мистецтво. Він постійно нагадував акторам, особливо молоді, розвивати свій кругозір: відвідувати картинні галереї,

кінофільми, хороші театральні вистави інших театрів, багато читати, знайомитися з кращими зразками світового мистецтва.

З уходом Курбаса театр ім.Т.Г.Шевченка позбувся геніального художнього керівника, педагога і великої душі людини. Це була велика втрата для колективу шевченківців, а ще більша для української культури, театру зокрема. Олександр Степанович Курбас так сцементував колектив, що навіть коли його не стало серед нас театр продовжував жити його думками, його принципами, методом його школою. І це набагато полегшувало становище Мар"яна Крушельницького, як нового художнього керівника театру, учня і послідовника геніального вчителя.

Курбас створив свою школу режисури і акторської майстерності. Виховав велику плеяду режисерів і акторів. Його учні ^{режисери:} В.Василько, В.Скляренко, Б.Балабан, Г.Ігнатович, Б.Тягно, Л.Дубовик, Я.Бортник, Дехтяренко та інші, серед акторів О.Сердюк, Л.Гаккебуш, В.Чистякова, С.Федорцева, А.Бучма, Н.Ужвій, Д.Мілютенко та інші. Учнем Курбаса вважав себе - корифей українського театру І.Мар"яненко.

Курбас був досить відомим митцем і користувався заслуженою славою. Але значно дорожчою для нього була слава українського театрального мистецтва. І тому у своїй творчості він ніколи не вшов на творчі компроміси, а робив те, що підказувала йому громадянська совість, честь, робив те, що не суперечило його принципам громадянина, митця і людини.

8) *Мародний артист...*

ORIEL

Y
I

Y
I

Y
I